

KALANDOZÁSOK TUDOMÁNYMETRIÁBAN

ZSOLDOS ATTILA

Bölcészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézet, Budapest

Béérkezett: 2023. augusztus 17., elfogadva: 2023. október 27.

Az esszé bemutatja, miként hatolt be a tudománymetria a bölcészettudományok korábban érintetlen világába az elmúlt közel másfél évtizedben. Magyarországon a tudománymetriai teret 2016 óta az impaktfaktor használatát felváltó „szakterületi folyóiratrangsor” uralja. Az előbbit a bölcészettudományok esetében nem alkalmazták, az utóbbi használatát azonban a bölcészettudományokra is kiterjesztették a tudományos teljesítmény értékelése, s így a tudományfinanszírozás terén. A döntés indokolatlan, szakszerűtlen és méltánytalan volt, mivel a „szakterületi folyóiratrangsor” éppúgy összeegyeztethetetlen a bölcészettudományok hagyományos publikációs szokásaival, miként az volt az impaktfaktor is. A „szakterületi folyóiratrangsor”-ra alapozott teljesítményértékelés során a bölcészettudományok művelői esetében a valószínű teljesítménynek csupán töredéke kerül a vizsgálat látókörébe, így annak eredménye szükségképpen torz lesz. A „szakterületi folyóiratrangsor” használata hátrányos helyzetbe hozza a bölcészettudományokat más tudományterületekkel szemben, hosszú távon pedig kártékonyan befolyásolja a bölcészettudományok fejlődését.

Kulcsszavak: bölcészettudományok, tudományos teljesítmény értékelése, tudománymetria, „szakterületi folyóiratrangsor”

The essay presents how in the past one and a half decades scientometrics has penetrated the previously untouched world of humanities. Since 2016 journal ranking, which is based on the SCImago Journal Rank has dominated the terrain of scientometrics in Hungary, taking it over from the use Journal Impact Factor. While the latter was not applied to the humanities, journal ranking, however, has been expanded on them to evaluate academic achievement, thus affecting financial support. The decision was unfounded, incompetent and unfair, because journal ranking is just as incompatible with the traditional forms of publication in the field of the humanities as was the impact factor. Regarding the humanities, only a small segment of the actual achievement reaches the scope of inquiry during the performance evaluation procedure based on journal ranking, hence the outcome will undoubtedly be distorted. The use of journal ranking

puts humanities at a disadvantage as compared to the other areas of science, and, in the long run, will have a harmful effect on their development.

Keywords: humanities, evaluation of academic achievement, scientometrics, journal ranking

V alahányszor meghallom a „tudománymetria” kifejezést, egy hatalmas transzparens jelenik meg a szemem előtt – rajta lángvörös felírat: MINŐSÉG! –, alatta pedig egy ember üldögél, és mennyiségeket számol lázasan. Van ebben a képből némi szarkazmus, hiába is próbálnám tagadni, mindazonáltal az ily módon megjelentett ellentmondás valóban létezik. Ám mielőtt idősebb olvasóim kutakodni kezdenének emlékezetükben, hogy honnan ismerős a „mennyiség átcsap minőségbe” tétel, megnyugtathatom őket, nem erről van szó: a tudománymetria az említett mennyiségektől nem vár el semmiféle átváltozást („átcsapás”-t), azokat eleve a minőség megbízható mutatóiként kezeli. Az ellentmondást ugyanis feloldhatónak véli azon meggyőződésből fakadóan, mely szerint a megfelelő módszertannal előállított adatmennyiségek alapján igenis lehet a minőségre következtetni, s az eredmény, nagy statisztikai valószínűséggel, helyes lesz.

Mindezek előrebocsátása után – vélhetően – nyilvánvaló, hogy nem sorolom magam a tudománymetria elkötelezett hívei közé, s a terület elméleti vagy gyakorlati szakemberének sem számítok, viszonylag bősz ismerettel rendelkezem ellenben arról, miként hatolt be egyre erőteljesebben a tudománymetria a bölcsészettudományok korábban érintetlen világába az elmúlt közel másfél évtizedben. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága alelnökeként részese voltam a „Magyar Tudományos Akadémia doktora” cím elnyerése érdekében pályázóktól elvárt – részben éppen tudománymetriai szempontokat érvényesítő – minimumkövetelmények összeállításának, majd ezek – és más tudományterületek hasonló elképzeléseinek – gyakorlati alkalmazásáról is alkalmam volt tapasztalatokat gyűjteni az Akadémia Doktori Tanácsának tagjaként, miközben az Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának előbb osztályelnök-helyetteseként, majd osztályelnökeként az Osztály tudománymetriai kérdéseket is érintő állásfoglalásainak kialakításában tevékeny részt vállaltam. Amint az világossá válhatott az iméntiekből, történész vagyok, így elsősorban a történettudomány helyzetére összpontosítok majd az alábbiakban, hiszen azt ismerem a legjobban, de ahol a „történettudomány” szó szerepel a szövegben, a legtöbb esetben bátran odaérthető az „és a többi bölcsészettudomány” kiegészítés, miként az gyakran olvasható is.

A dolog 2009-ben kezdődött, amikor létrejött a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT), mely eredendően egy rendkívül hasznos digitális bibliográfia (az akadémiai törvény 2015. évi módosítása szintén így határozza meg: „nemzeti tudományos bibliográfiái adatbázis”), mely ugyanakkor a bibliográfia egyes tételeihez tartozó tudománymetriai adatok felhasználásával a tudományos teljesítmény értékeléséhez szükségesnek tartott adatszolgáltatást ugyancsak végez, sőt, a tudománymetria terén elméleti kutatásokat folytat. Az, természetesen, kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a doktori minimumkövetelmények pontos meghatározását előíró kérlelhetetlen szigor a Doktori Tanács részéről, valamint az MTMT nem csupán doktori ügyekre korlátozott és hasonló módon megkövetelt használata szorosan összefügg egymással, a meglepetések valamivel később következtek. Ez utóbbiak alapvetően abból fakadtak, hogy a bölcsészet-

tudományok képviselői – leszámítva a csupán az akadémiai tudományos némenklatúra tökéletlensége folytán közéjük sorolt olyan szakterületek művelőit, mint amilyen például az elméleti nyelvészet vagy a kognitív pszichológia – teljesen felkészületlenek voltak a tudománymetriai fordulatra, mivel tudományos tevékenységük során mindaddig efféle kérdésekkel csupán esetlegesen találkoztak, vagy még úgy sem. Azt tudtuk, persze, hogy léteznek az impaktfaktor, ami valamiféle – többségünk számára rejtélyes – oknál fogva igen fontos szerepet tölt be az élet- vagy természettudományokkal foglalkozó kollégák életében, de különösebb érdeklődést nem váltott ki bölcsész körökben, mert ha felbukkant, természetesen azt egy OTKA-pályázat űrlapjain, elegendő volt jelezni, hogy esetünkben „nem releváns”, s ezzel a dolog el is rendeződött, a Hirsch-indexről pedig még csak nem is hallottunk. 2005 előtt, persze, más sem.

Az nem volt igazi meglepetés, hogy az MTMT rendszerének kidolgozásakor a hagyományos bölcsészettudományok publikációs és hivatkozási szokásaira milyen kevés figyelemmel az alkotók, az ilyesmihez bőszegesen volt alkalmunk hozzászólni: a bölcsészek majd alkalmazkodnak, vagy ha nem, magukra vessenek. Ennek aztán meg is voltak a maga, olykor mulatságos következményei. Hamar kiderült például, hogy a kollégák által írt könyvfejezetek száma azért ugrott meg egyik napról a másikra szembe-tűnő mértékben, mert az MTMT számára értelmezhetetlen volt a tanulmánykötetben megjelent tanulmány jelensége, ami voltaképpen érthető, hiszen az élet- és természet-tudományok esetében felettébb ritka az efféle publikáció. Mára azonban rendeződött a kérdés, mert röpké néhány év alatt sikerült egyeztetni az álláspontokat, s így jelenleg a „könyvrészlet” lehet könyvfejezet is, tanulmány is.

Az MTMT kezdettől fogva azt hirdette magáról, hogy működésében az Akadémia tudományos osztályainak igényeit tartja szem előtt, ami biztatóan hangzott. Az együttműködés harmonikus dallamába azonban hamar kakofón hangok keveredtek, mert ha a Filozófiai és Történettudományok Osztálya (vagy annak valamelyik tudományos bizottsága) olyan igénnyel állt elő, mely nem illett bele az MTMT elképzeléseibe, a válasz rendre az volt: nem teljesíthető. A jelenséget szemléletesen példázza a hivatkozások kezelésének a tanulmánykötetben megjelent tanulmányokénál jóval keményebb diónak bizonyult kérdése.

A már említett doktori minimumkövetelmények kidolgozásakor a Történettudományi Bizottság úgy döntött, hogy a szerző ugyanazon munkájára ugyanazon tudományos közleményben való ismételt hivatkozás minden esetben önálló és külön-külön figyelembe veendő hivatkozásnak számít, mert el sem tudtuk képzelni, hogy a józan éssen kívül más is szerephez juthat a kérdés szabályozásában. A döntést mind a Filozófiai és Történettudományok Osztálya, mind az MTA Doktori Tanácsa jóváhagyta, nem úgy az MTMT. Álláspontja szerint az efféle – szóhasználatukat idézve – „többszörös” vagy „többszörös idézés” előfordul ugyan, de az mit sem számít, az ilyen esetekben is csupán egyetlen hivatkozás számolható el. Ezen a ponton hosszú évekre elakadt a vita, mivel különböző fogalmi rendszerekben gondolkodtak a felek. Az MTMT a „hivatkozó mű” bibliográfiai integritását tartotta elsődlegesnek, a Történettudományi Bizottság álláspontja szerint ellenben – az esetek túlnyomó többségében – nem publikációra, hanem tudományos megállapításra szokás hivatkozni, abból pedig egy publikációban akárhány lehet, így aztán annak érdekében, hogy a hivatkozás betöltse szerepét, nem is tehetünk mást, mint hogy a publikációnak a felhasznált megállapítást (vagy megállapításokat) tartalmazó részére (vagy részeire) hivatkozunk annak egésze helyett. Ebből, amint az nyilvánvaló, értelemszerűen

következik, hogy ugyanazon munkában akárhány hivatkozás tehető egy másik publikációra, s a hivatkozások ezzel ellentétes gyakorlaton alapuló számlálása – tudniillik az a gyakorlat, amit az MTMT követ – valójában nem a tényleges hivatkozásokat regisztrálja, hanem a „felhasznált irodalom”-típusú jegyzékekben való előfordulás gyakoriságát. (Csak jóval később szereztem tudomást arról, hogy Philip Campbell, a *Nature* főszerkesztője már 2008-ban éppen a Történettudományi Bizottság által követett gyakorlatot tekintette a jövő kívánatos fejleményének a tudományos teljesítmény méltányos megítélése érdekében. No, lám...)

Ezen a ponton érdemes talán elidőzni egy keveset a hivatkozások említett szerepénél. Ha van értelme a hivatkozások számontartásának és elemzésének, az egyedül az lehet, hogy segítségével képet kapunk arról: mekkora hatást gyakorol egy publikáció a szakterületére. Vegyük az alábbi példát! Egy adott témáról írt *A* kutató és *B* kutató, majd utóbb *C* kutató is. *C* kutató *A* kutató munkájára egyetlen alkalommal hivatkozik, mivel korrekt módon mutatja be művében a *status quaestionis*, *B* kutató munkájára azonban többször is, mivel abban talált olyan megállapításokat, amelyekre támaszkodva – függetlenül attól, hogy elfogadta vagy vitatta azokat – kifejthette a maga álláspontját a kérdésben. Nem sokat kell gondolkodnunk azon, hogy rájövünk, *A* vagy *B* kutató írása gyakorolt-e nagyobb hatást szakterületére. Az MTMT által követett gyakorlat szerint azonban *C* publikációja *A* és *B* kutató műve esetében egyaránt egy-egy „idézés”-nek számít, azaz éppen azt a kérdést sikerült felelet nélkül hagyni, ami válaszra várt volna. A Történettudományi Bizottság elvei és gyakorlata tehát nem a hivatkozások számának fondorlatos gyarapítását célozzák, hanem a tudománymetria egyik alapelvét alkalmazzák a szakterület valóságosan létező hivatkozási gyakorlatának megfelelő módon, azaz törölt met-szett tudománymetriai megfontolás támasztja alá azokat. Talán ez, talán valami egyéb tényező játszott szerepet abban, hogy mára megoldás született erre a nézeteltérésre is, igaz, felemás. Az MTMT gyakorlatában jelenleg lehetőség van valamennyi hivatkozás rögzítésére a rendszerben, felemásá az teszi a megoldást, hogy az MTMT a „többszörös/többs idézés”-ek egyikét kinevezi „idézés”-nek, a többit pedig „említés”-nek tekinti. Arra a többször megismételt kérdésemre, hogy az így kialakított kettősségben ugyan mi volna az elvi különbség az „idézés” és az „említés(ek)” között, még nem kaptam választ az MTMT Tudományos Tanácsában, melynek ma is tagja vagyok. Mindenesetre ez a magyarázata annak, hogy a kíváncsiskodó más-más adatot talál az MTMT összefoglaló és szakterületi táblázatának megfelelő rovatában a történészek – valamint a hivatkozásokat hozzájuk hasonlóan kezelő régészek – esetében, és ennek megfelelően, persze, a Hirsch-index szintén más-más értéket mutat a két táblázatban.

Egy közbevetett megjegyzés a Hirsch-indexről. Ennek értéke, amint az köztudomású, a független és a függő hivatkozások együtteséből áll elő. A történészek azonban, miként a bölcsészettudományok legtöbb más területének képviselői szintén, csak a független hivatkozásokat tartják számon, aminek alapvető oka az, hogy ezekben a tudományokban a ma még élő hagyományoknak megfelelő módon az egyszerűs publikációk tekinthetők általánosnak, ha kizárólagosnak már nem is. Ez lévén a helyzet, egy élet- vagy természettudománnyal foglalkozó kutató és egy történész vagy régész Hirsch-indexének összevetése csak akkor közelíthet a méltányosnak nevezhető eljáráshoz, ha az utóbbiak esetében a valamennyi hivatkozás – azaz az MTMT mai gyakorlata szerint: az „idézés”-ek és az „említések” együttesének – figyelembevételével előállított értéket használja fel az összehasonlítás, amire azonban, nincs meglepetés, szerfelett ritkán találni példát.

Arra a kérdésre ugyanakkor, hogy a többi bölcsészettudomány miért követi az élet- és természettudományok példáját a hivatkozások kezelésében, nem tudom a választ, talán kényelmi szempontok, talán a konfliktusokat kerülő megfelelni vágyás, esetleg valami egyéb megfontolás miatt alakult így. Hallottam már olyan választ e kérdésre, miszerint azért, mert „ez felel meg a nemzetközi gyakorlatnak”, amit akár meggyőző érvek is tarthatnék, csak hogy a történettudomány esetében semmiféle „nemzetközi gyakorlat” nincs a hivatkozások kezelésére, más tudományok szokásai pedig nem adhatnak mintát a történészek számára, mert miként is tehetnék. (Egy játékos gondolat erejéig képzeljük el, hogy a neurobiológusokon nagy hirtelen számon kéri az egyszerűs monográfiák hiányát... Na, ugye.) Mindenesetre a bölcsészettudományok egységéről, legalábbis ezen a téren, még csak álmodozni sem érdemes jelenleg.

És még egy megjegyzés: ha valaki azt gondolná, hogy a hivatkozások fentiekben ismertetett egyedi kezelése csupán afféle keckeckedés – amire a bölcsészek egyébként is hajlamosak, mint hírlík –, kérem, vessen egy pillantást az MTA Matematikai Osztályának doktori követelményrendszerére, különös tekintettel a multiplicitás fogalmára, melyben jól felismerhető annak emlékezete, hogy a hivatkozások nyomon követésének gondolata eredetileg tudomány-szociológiai indíttatású ötlet volt, s csak utóbb alakították ki belőle nagy leleménnyel a tudományos teljesítmény értékelésének alappillért.

Az eddig említett nézeteltérések mindazonáltal csupán gyengéd évődésnek tekinthetők a 2016-ban bekövetkezett változás által kiváltottakhoz képest.

A változás lényege abban állt, hogy az MTMT kivezette rendszeréből az impaktfaktort (pontosabban fogalmazva: megszüntette az arra vonatkozó adatok nyilvános közzétételét), s helyébe bevezette a „szakterületi folyóiratrangsor”-t. Nagy kár az impaktfaktorért, magam például kifejezetten kedveltem, főként azért, mert nemcsak tudta, hanem bele is törődött mindenki, hogy a bölcsészeknek olyan nincsen. Nem is hiányzott: a világ – és benne a tudomány – remekül elműködött ezen a módon. Az élet- vagy természettudományokkal foglalkozó kollégák egy jelentős része szintén nehezményezte az impaktfaktor elvesztését, mégpedig olyannyira, hogy egyeztető tárgyalásokra kellett sort keríteni a Doktori Tanács és az MTMT között. Ez alkalommal azonban nem közeledtek egymáshoz az álláspontok: a „szakterületi folyóiratrangsor” maradt, lényegében ekkor alakult ki a mai helyzet.

A változás indoklásaként az MTMT három érvet hozott fel. Az impaktfaktor- adatok sokba kerülnek – évi 90 millió forint került szóba; nyilván akkori ár és árfolyam értendő –, ezzel szemben a „szakterületi folyóiratrangsor” szabadon – értsd: ingyen – hozzáférhető és használható. Ehhez nincs mit hozzátennem, mert nem rendelkezem évi 90 millió forinttal, amit az impaktfaktor- adatok előfizetésére fordíthatnék. (Az impaktfaktorhoz ragaszkodó kollégák körében ellenben felmerült a gondolat, hogy összekalapozzák a szükséges összeget intézményeiktől, ám ez nem ingatta meg a döntéshozókat elhatározásukban, így aztán magam arra gyanakszom, hogy a költségekre hivatkozó „érv” sokkal inkább volt kifogás, még ha az MTMT költségvetése valóban nélkülözötte is a kérdéses összeget.)

A másik két érv tudománymetriai jellegű, azaz szakmainak szánt volt. Az egyik szerint súlyos hiba egy adott folyóirat presztízsét kifejező impaktfaktor-értéket átruházni a folyóiratban megjelent tanulmányra, s ezzel a tanulmány értékét a folyóiratával azonosnak tekinteni. Mit is mondhatna erre a magamfajta bölcsész: jó, hogy szóltok, éppen időben. (Ámbár: a Filozófiai és Történettudományok Osztálya előtt, amint arról rögvest

szó esik majd, ez eleve ismert volt.) Egyebekben maradéktalanul egyetérttek az említett intellemmel, csakhogy, s ez már – láss csodát! – fel sem merült, a „szakterületi folyóirat-rangsor” ugyanezt teszi: Q1-es folyóiratban Q1-es cikk jelenik meg, a Q2-esben Q2-es, s így tovább. A súlyos hibát sikerült megőrizni tehát, csupán előállításának módja változott meg némiképpen, mivel az MTMT eredeti ajánlásának azt az elemét, mely szerint a „szakterületi folyóirat-rangsor” adatait legfeljebb a publikáció megjelenését követő 3–5 évben lehet indokolt figyelembe venni, gyorsan beburkolta a feledés homálya. Ideje volna szembenézni azzal a ténnyel tehát, hogy jelenleg az említett súlyos hibán alapul a tudományos teljesítmény értékelésének, s – nem mellékesen – a tudomány finanszírozásának hazai gyakorlata (leszámítva az „MTA doktora” cím elnyerése érdekében folytatott eljárást, mely jóval összetettebb rendszert alkot annál, mintsem hogy a tudománymetriai szempontok kizárólagossá válhatnak benne). A súlyos hiba mindazonáltal az éremnek csupán az egyik oldala, a másikon a tudományos etikával összefüggő kérdés tűnik fel; egyébiránt az említett 3–5 évben is. A folyóirat valós vagy vélt presztízsét mutató értékkel járó előnyöket – legyen szó akár az impaktfaktorról, akár a *quartilis*okat alkalmazó rendszerről – az ott publikáló szerző úgy kapja meg, hogy azokért nem maga dolgozott meg, hanem az adott folyóiratban a korábbiakban publikáló szerzők, akiknek a közleményeire érkezett hivatkozások alakították ki a folyóirat impaktfaktorát vagy Q-besorolását. (Az ugyanis, hogy a kérdéses időszakban egymaga töltötte volna meg publikációival a folyóirat oldalait, nem tűnik életképes feltételezésnek.) A gyakorlat ily módon kényelmetlenül közel áll ahhoz, amit a köznyelv idegen tollakkal való ékeskedésként ismer, s nincs az a *peer review*, ami ezen változtathatna. (Mielőtt az érintettek felháborodnának arra gondolván, hogy valamiféle tudatosan elkövetett visszaéléssel vádolom őket, megjegyzem: ez nem áll szándékomban. Tisztában vagyok azzal, hogy egyszerűen csak teszik a dolgukat, ahogy annak a világnak a szabályai diktálják, amelyben tudományos szocializálódásuk lezajlott, a szabályokat pedig nem ők alkották maguknak. A tanulság: nemcsak a bölcsezszerzők alkalmazkodnak, legfeljebb ők gyakrabban kényszerülnek rá.)

A másik, szintén szakmainak szánt érv az ugyanakkor, mely valóban megrendítő erejű üteget vitt be a bölcsészettudományok álcsúcsára: a „szakterületi folyóirat-rangsor” legfőbb előnyét az MTMT abban látta, hogy alkalmazásával különböző szakterületeken elért tudományos teljesítmények összevethetőek lesznek.

A „szakterületi folyóirat-rangsor” alkalmas eszköz lehet talán a tudományos teljesítmény megítélésére és a különböző szakterületeken elért eredmények összehasonlító elemzésére azon tudományok esetében, melyek közel azonos feltételek mellett működnek, azaz a publikációk közlésére csaknem kizárólagosan, de legalább túlnyomórészt folyóiratokban kerül sor, s ezen folyóiratok tudománymetriai jellemzőit nemzetközi adatbázisok nyomon követik és rögzítik. A bölcsészettudományok jelentős többsége azonban nem tartozik ezek közé. Ez a körülmény nem is került el az MTMT figyelmét, ezért arra tett javaslatot, hogy az Akadémia érintett osztályai – köztük a Filozófiai és Történettudományok Osztálya – maguk sorolják be a *quartilis*okat alkalmazó rendszer mintájára „A–D” kategóriákba folyóirataikat. Ez a komolytalan felvetés lényegében azt kérte az Osztálytól, hogy maga adjon ki bizonyítványt arról: legjobbnak ítélt folyóiratai is csupán az ötödösztályban rúghatnak labdába, hiszen azt, hogy az „A”-kategóriásként megjelölt folyóiratokat bárki elfogadja majd a Q1-esekkel egyenértékűnek, legfeljebb az óvodások hihették, az alsótagozatosok ellenben, akik már ismerik az életet, elnézően vigyorogtak

volna ennek hallatán, miközben kaján fények gyúlnak szemükben. Ennél alprább gondolat csak a könyvkiadók, s így közvetve a könyvek hasonló kasztokra osztása lehet, ami időről időre felmerül – kiábrándító módon olykor az Akadémián is –, megvalósítására azonban, amennyire tudom, egyedül az akadémiai kutatóhálózat új gazdája vállalkozott a tudatlanok magabiztosságával.

A Filozófiai és Történettudományok Osztálya mindenesetre nem volt hajlandó a folyóiratok önkényes besorolásának munkáját elvégezni, ha az MTMT-ben kutakodván valaki mégis látja folyóiratok mellett az Osztály tudományos bizottságaira hivatkozó „A” minősítést, az azon találékonyt dicséri, amellyel az MTMT megkerülte az Osztály ellenállását: ezt a minősítést ugyanis még az MTMT indulását kísérő kampány során, tehát évekkel a „szakterületi folyóiratranszor” bevezetése előtt adta az Osztály folyóiratainak, s csupán annyit jelez, hogy a folyóiratban megjelent publikációk, illetve az abban fellelhető hivatkozások az MTA doktora cím elnyerése érdekében indított pályázatok elbírálásakor figyelembe vehetők és veendőek. Természetesen valamennyi folyóirat megkapta ezt a minősítést, mégpedig azért, mert az Osztály tagjai körében általános a meggyőződés, hogy egy publikációnak önmagában van (vagy rosszabb esetben, ami távol legyen: nincs) tudományos értéke, függetlenül a publikálás helyétől.

A „szakterületi folyóiratranszor” bevezetésének kiterjesztése a bölcsészettudományokra indokolatlan, szakszerűtlen és méltánytalan döntés volt.

Indokolatlan, amennyiben a kieső impaktfaktort a bölcsészettudományok esetében nem kellett pótolni, hiszen nem is használták. Nincs okom azt gondolni, hogy a korábbiakban a bölcsészek érdekérvényesítő képességének mindent maga alá gyűrő ereje kímélte volna meg tudományainkat az impaktfaktor használatától, sokkal inkább az állhat a háttérben, hogy az akkori döntéshozók képesek és készek voltak belátni azt, hogy az impaktfaktor és a bölcsészettudományok közötti kapcsolat kialakításának hiányoznak az alapfeltételei.

A szakszerűség ezen minimumát hagyta figyelmen kívül a „szakterületi folyóiratranszor” ráérvényesítése a bölcsészettudományokra. A döntés előkészítése, minden jel szerint, nem terjedt túl annak a két kérdésnek a megválaszolásán, hogy tudniillik vannak-e tudományos folyóiratok a bölcsészettudományi területen, illetve szerepelnek-e bölcsészettudományiként besorolt folyóiratok azon adatbázisban, mely a „szakterületi folyóiratranszor” alapjául szolgál. Mindkét kérdésre „igen” volt a felelet – egyébiránt a valóságnak megfelelően –, így aztán nem lehetett akadálya a döntés meghozatalának. S lőn.

Az a köztudomású körülmény, hogy a bölcsészettudományok esetében a folyóiratokban megjelentetett tanulmányok aránya a teljes publikációs termésben messze elmarad az élet- és természettudományok körében ismert szinttől, éppoly kevés figyelmet kapott, mint az, hogy a bölcsészettudományok, a maguk hagyományait követve, más publikációs műfajokat nagyobb presztízsűnek tekintenek: a monográfiák, a forráskiadványok, a kritikai kiadások említhetők mindenekelőtt ebben az összefüggésben. Az még kevésbé gondolkodtatta el az új rendszer előkészítőit és a döntéshozókat, hogy milyen szerény az átfedés a *Scopus*-ban regisztrált és a bölcsészettudományi területeken dolgozó magyar kutatók által ténylegesen használt folyóiratok között, van-e ennek valami oka, s ha igen, mi lehet az. Az MTMT-ben tárolt adatok alapján e kérdések többségére nem lett volna nagy művészet választ találni, ha azok érdekelték volna bárkit.

Ami mármost a történettudományt illeti, ezen a ponton szokás hangoztatni: a történettudomány nemzeti tudomány. Ennek felelője nem arra szolgál, hogy elleplezze

az idegen nyelvek, mindenekelőtt az angol ismeretében mutatkozó hiányosságokat; ezek ma már egyébként sem léteznek, kiváltképpen a középkorúak és a még fiatalabb nemzedékek képviselői esetében nem, de az idősebbeket sem hozza zavarba, szükség esetén, az angol nyelv használata. A nemzeti tudomány mivolt valami sokkal durvább dolgot jelent, jelesül azt: a magyar történelem világában csak minket, magyarokat érdekel igazán. Lehet ezt a kijelentést finomítani némileg, mert mindig akad néhány külföldi kolléga – az Egyesült Államoktól Nagy-Britannián és Franciaországon át egészen Japánig –, akiket ellenállhatatlanul vonz a számukra egzotikusnak tűnő magyar világ és annak múltja, meg is tanulnak magyarul, mert tisztában vannak azzal, hogy a Kárpát-medence írott források révén megismerhető történelmének nemzetközi nyelve – legalábbis a 19. század közepéig terjedő időszakokra nézve – a magyar. (Nem valamiféle birodalmi nosztalgia tör a felszínre ezen a ponton. Egyszerűen arról van szó, hogy sem a régi mesterek ma is nélkülözhetetlen műveit, sem a közelmúlt vagy akár a kortárs szakirodalom többségét senki nem fogja lefordítani angolra, márpedig ezeket olvasni kell, hiszen csak így kerülhető el az a kellemetlen helyzet, amelyben a kutató azzal kénytelen szembesülni, hogy éppen most fedezte fel a hideg vizet, pusztán azért, mert nem ismerte a kérdés szakirodalmi előzményeit. Ilyesmi, persze, magyar kutatóval is megeshet.) Az ugyanakkor, hogy a magyar történészek túlnyomó többsége magyar történelemmel foglalkozik, korántsem a magyar ugar nemzeti kereteket meghaladni képtelen provincializmusának jele, hanem egyik szükségszerű következménye a nemzeti tudomány mivoltának; így van ez egyébként bárhol szerte Európában, s nem mond ellent ennek az sem, hogy a történettudományon belül létezik jó néhány valóban nemzetközi jellegű részterület a maga sajátosan egyedi publikációs szokásaival és fórumaival. A nemzeti jellegből fakad a történettudományban uralkodó – de messze nem kizárólagos – magyar nyelvűség. (A nemzeti nyelv elsődleges használata a bölcsészettudományokban, egyébiránt, megintcsak nem magyar sajátosság.) A magyar történettudomány – ha a *Tudományos Gyűjtemény* indulásától számítom – bő kétszáz éves hagyományt követve mindig arra törekedett, hogy ne csak önmagához, a szűk szakmához szóljon, hanem jóval szélesebb körhöz, azokhoz is tehát, akik az iskolapadból kikerülve immár a maguk gyönyörűségére törekednek megismerni a múltból mindazt, ami egyáltalán megismerhető. És itt nem a közkeletűen „ismeretterjesztő”-nek nevezett munkákra gondolok: a történettudományi szakirodalmat, amint arról bárki meggyőződhet egy jobb könyvesboltban körülnézve, nemcsak a szakmabeliek olvassák. A magyar nyelvűség mellett szóló másik fő érvet, hangozzék bármily különösen, éppen a tudománymetria világa szolgáltatja. Azért célszerű, mint mondják, nagy presztízsű nemzetközi folyóiratokban publikálni, mert így fokozható a mű hivatkozásokban megmutató hatása. A tétel igaz is lehet az élet- és természettudományok területén, az ugyanezen megfontolást szem előtt tartó magyar történész ellenben nem is tehet okosabbat, mint hogy magyar nyelvű magyar folyóiratokban publikál, mert ő viszont azok olvasói között számíthat a munkáját figyelemre méltató, szakértő olvasókra leginkább. Attól, hogy egy magyar történelemmel foglalkozó tanulmány angolul és nemzetközi folyóiratban jelenik meg, nem lesz több a magyar történelemmel foglalkozók és ahhoz értők száma a világban, még akkor sem, ha e folyóiratok szerkesztői körében minden előzmény nélkül és megmagyarázhatatlan módon leküzdhetetlen érdeklődés támadna a magyar múlt legkülönbözőbb, folyóiratba való részletkérdései iránt, s úgy vélnék, lapjuk olvasói szintén osztják új szenvedélyüket. Ez az egyszerű kis igazság, úgy vélem, könnyen belátható. A „nemzetközi színtér” a magyar történész számára egyébként sem magától

értetődően azonos az angolt mint tudományos *lingua francát* alkalmazó nagyvilággal, legalább ennyire – ha ugyan nem inkább – indokolt annak tekinteni a Kárpát-medence szűkebb és tágabb térségét, ahol például a német még ma is működőképes közvetítő nyelv, bár tagadhatatlanul egyre kisebb mértékben, s akkor még szót sem ejtettem arról, hogy szerfelett tanácsos és érdemes szlovákul, románul vagy éppen horvátul – és, persze, a többi környező nyelven – publikálni, aminek belátásához a magyar történelem középszintű ismerete is elegendő lehet.

Az, hogy a „szakterületi folyóiratrangsor” bölcsészettudományokra erőszakolása méltánytalan lépés volt, az eddigiekből is világosan kirajzolódik, de nem árt talán hangsúlyosabbá tenni a lényegét. A „szakterületi folyóiratrangsor” felhasználására a tudományos teljesítmény – egyénekre vagy intézményekre szabott – értékelésében kerül sor, aminek hűsbavágó következményei vannak, ahogy azt mind az akadémiai kutatóhálózat új gazdához került intézetei, mind a magyar egyetemek részint beláthatatlan, részint nagyon is belátható következményekkel járó változáson átesett – a történeteket hívebben tükröző szót használva: átlökött – túlnyomó többsége megtapasztalhatta már (vagy rövidesen meg fogja tapasztalni). A bölcsészettudományok művelői esetében a „szakterületi folyóiratrangsor”-t alkalmazó értékelés során a valóságos teljesítménynek csupán töredéke kerül a vizsgálat látókörébe – tudniillik a folyóiratokban közölt tanulmányok –, s éppen a kívül rekedő rész tartalmazza a bölcsészettudományok saját szempontjai alapján a legnagyobb presztízsűnek ítélt munkákat. A valóságos teljesítményről csak részleges képet adó eljárásra alapozott értékelés eredménye szükségképpen torz lesz, érdesebben fogalmazva: használhatatlanul hamis. A torzítás mértéke, természetesen, egyénenként és részterületenként más és más lehet, de minden esetben bizonyosan messze a statisztikai hibahatár felett lesz. Igencsak távol áll a tisztességes verseny fogalmától ilyen feltételek mellett megküzdeni az erőforrásokért olyan tudományterületen dolgozó kollégákkal, akiknek publikációs szokásai sokkal nagyobb mértékben hozhatók összhangba a „szakterületi folyóiratrangsor”-ral.

Meglehet, persze, hogy mindez csupán afféle bölcsész nyavalygás, s tudományaink érdekeit az szolgálná, ha művelői beállnának szépen a sorba, s tennék, amit a jelenleg a „szakterületi folyóiratrangsor” által uralt tudománymetria diktál, csak éppen a bölcsészettudományok képviselői még nem voltak képesek felismerni saját érdekeiket, mert hát, bölcsészek, ugye... El lehet ezen gondolkodni, hogyne lehetne, magam azért teszem meg, mert a nem túl távoli múltban hallottam ilyesféle véleményt, szegyzenszemre egy akadémikustól.

Mindjárt két útja is volna a dolognak. Az egyik elindulva a kollégák a jelenleg nagy presztízsűnek ítélt, többnyire angol nyelvű folyóiratokat célozzák meg ezentúl publikációikkal, míg a másik út végén a magyar folyóiratok Q-sítása a végállomás, melyiké miként sikerül, persze. Az előbbi esetben a magyar nyelvű tudományosság ügye kapna halálos sebet, az utóbbiban a bölcsészettudományok folyóiratainak ma még sokszínű állománya, amint az magától értetődik. A bölcsészettudományok hagyományosan legmagasabbra értékelt tudományos művei mindkét esetben átkerülnének előbb valamiféle szürke zónába, majd fokozatosan ki is vesznének, hiszen ki fecsérelné az idejét ilyesféle haszontalanságokra, ha Q-akárhányas cikket is írhat, ami sokkal gazdaságosabb tevékenység, mind a szó átvitt, mind szorosan vett értelmében. A történettudomány mindeközben bizonyosan veszítene jelenlegi tematikai sokszínűségéből, hiszen a tudománymetriai szempontok által meghatározott nemzetközi térben csak bizonyos témák keltik fel az érdeklődést,

ami viszont szükségképpen elvezet – mégpedig inkább előbb, mint utóbb – a magyar történettudomány elsilányosodásához, hiszen a publikációk tárgyának kiválasztásában a kutatói érdeklődés helyét a szerkesztőségek vélelmezett igényeit kielégíteni akaró igyekezet veszi át. Mindez elfogadható veszteség, hiszen mindennek megvan a maga ára, ez csak világos, mondhatnánk a tudománymetria bölcsészettudományi alkalmazásának apostolaival, ha osztanánk azt a – bizonyítani soha meg sem kísérelt – meggyőződésüket, hogy egy Q1-es tanulmány magától értetődően és minden esetben magasabb színvonalat képvisel, mint bármely más publikáció.

A tudománytörténet mindazonáltal a legkevésbé sem bátorítja azt a gondolatot, hogy helyes lenne átengedni a tudománymetriának a vezérszerepet a tudományok és publikációs fórumaik fejlődési irányának meghatározásában. Előttünk a riasztó példa, az az egyenes vonalú út tudniillik, mely az impaktfaktor-bűvölettől elvezetett a folyóiratválságig, mert a profitorientált kiadók, megdöbbentő módon, éppen úgy viselkedtek, ahogy a profitorientált kiadók szoktak, amire válaszként következett a magyarul „nyílt hozzáférés” névre keresztelt *Open Access*, amely vajmi csekély mértékben bizonyult ugyan alkalmasnak arra, hogy a kiadók profitéhségét mérsékelje, ellenben hozzájárult ahhoz – minden bizonnyal akaratlanul –, hogy csakhamar megjelentek a bármiféle minőségbiztosítást mellőző, de a közlési díj behajtásáról soha el nem feledkező „ragadozó”, azaz predátor folyóiratok, valamint a publikációkkal kapcsolatos további visszaélések, melyek – a nemzetközi egyetemi rangsorokra figyelmezve – immár a Q1-es státusz hajszolásával függnék össze. A helyzet mára annyira aggasztóvá vált, hogy az Akadémia Elnöksége kénytelen foglalkozni vele.

Van-e vészkijárás? – merül fel értelemszerűen a kérdés, ha ég a ház. Merthogy ég, efelől nem lehetnek kétségeink, s nem a szomszédban, Ucalegoné, hanem a fejünk fölött, a miénk. Nem hinném, hogy lenne, s ez a válasz sokkal inkább realista, semmint pesszimista. Ideális az volna – ez magától értetődik –, ha a döntéshozók belátnák, hogy a tudománymetriával foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek nem azért voltak mindeddig képtelenek a bölcsészettudományokban is használható és – legalább mi ne feledkezzünk meg erről a szempontról! – méltányos módszer kidolgozására, mert nem értenek szakterületükhöz – éppen ellenkezőleg, nagyon is találékonyan bizonyulnak újabb és újabb mutatók megalkotásában –, hanem azért, mert a feladat teljesíthetetlen. Az időnként megfogalmazott bátorító biztatás ellenére a maguk szakterületeinek sajátosságait leginkább ismerő bölcsészek sem lennének erre képesek, kiváltképpen olyan rendszer kidolgozására nem, mely a publikáció megjelenésével egyidejűleg mindjárt annak „érték”-éről is felvilágosítással szolgálna – értsünk bármit az „érték” fogalmán –, márpedig a tudományfinanszírozás hazai gyakorlata számára egyedül ennek lenne jelentősége. A „bölcsész impaktfaktor” megalkotásának lehetetlenségét belátó felismeréshez még egy másikat is társítani kellene, nevezetesen: ha a tudomány sokféle – amint kétségtelenül az –, akkor a tudományos teljesítmény megítélésekor alkalmazott eljárásoknak is szükségképpen sokféleképpen kell lenniük. A tudománymetria erősen ajánlja továbbá, rátérve immár az ördög lakhelyeül szolgáló részletekre, a minél több, más-más szempontot a középpontba állító értékelő módszer egyidejű alkalmazását, miként azt is, hogy a tudománymetriai elemzés által szolgáltatott adatokat fölöttébb kívánatos szakértői értékelésekkel egybevetni annak érdekében, hogy a kvantitatív és a kvalitatív megközelítési módok kölcsönösen csökkentsék – ideális esetben: semlegesítsék – egymás esetleges hibáit az értékelés folyamatában. Pesszimizmusnak tűnő realizmusom abból

a gyanúból táplálkozik, hogy ez így nem fog menni, mert hazai viszonyaink közepette a tudománymetria gyakorlati felhasználásának legáltalánosabb célja éppen az érdemi értékelés fáradságos és sok időt igénylő munkájának megtakarítása, ami ellen, a legkevésbé sem meglepő módon, éppen a tudománymetriával – tágabb értelemben pedig a tudományos teljesítmény értékelésével – nem csupán felhasználói, hanem szakértői szinten foglalkozók berzenkednek a legelénkebben, persze, hasztalan. A döntéseiknek az objektivitás látszatát biztosítani igyekvő felhasználók ehelyett kiszemelnek maguknak egy – vagy akár több – tudománymetriai indikátort vagy eljárást, amely(ke)t aztán minden kérdésre választ kínáló csodafegyverként forgatnak: ki a „szakterületi folyóiratrangsor”-ban, ki a Hirsch-indexben (vagy annak valamelyik mutációjában), megint más pedig az MTMT adataiból egybeszerkesztett *tudomanymetria.com* adatbázisban találta meg a magáét. Választottjukhoz aztán annyira ragaszkodnak, hogy nagy igyekezetükben használatát olykor kiterjesztik olyan területre is, ahol annak semmi keresnivalója. Az egykori akadémiai kutatóhálózat új gazdájának egyik idei formanyomtatványában például az előre kitöltött nevemet a „Zsoldos Attila H-index: 23” formában láttam viszont, mivel a kitöltési útmutató utasítása szerint a kutató neve mellé mindjárt az utóbbi adatot is meg kellett adni, vélhetően egyfajta, a katonai rendfokozatot helyettesítő általános értékmérőként. (A tájékozottabbak kedvéért: nem, ez nem az az űrlap volt, amelyben azt kellett bejelentenem 2023 áprilisának elején, hogy 2024 folyamán melyik hónap, melyik napján jelenik meg tudományos publikációm kutatói tevékenységem „mértékoldköve”-ként, mely utóbbi kifejezés arra látszik utalni, hogy valamely pályázat dokumentumai szolgálhattak mintaként az űrlap megszerkesztői számára. Ez utóbbi űrlap egyébiránt, a maga módján, már egy igazi tudásgyár vízióját vetíti előre: van nyersanyag, munkaerő és energia, már csak a futószalagot kell elindítani, s megy minden a maga útján a terveknek és a technológiai leírásnak megfelelően. A tudományos kutatással óhatatlanul együttjáró bizonytalanságok és megtorpanások helyét egyelőre nem látom a rendszerben, de ez, minden bizonnyal, az én hibám.)

Változásokat e téren a tudományos közösség egésze tudna kikényszeríteni, ha lenne hozzá kedve és – főként – ereje. Látni is vélem ennek jeleit, amikor a realizmust féltetve úrrá lesz rajtam a fékevesztett derülátás, mégpedig abban a szembetűnő jelenségben, amelyet az utóbbi időben tapasztalok olyan akadémiai testületek üléssein, ahol ilyen-olyan formában a tudományos teljesítmény értékelésének kérdései (is) szóba kerülnek. A forgatókönyv a következő: miután túl vagyunk azon a részen, hogy a bölcsészettudományokat csak rá kéne venni valamiképpen a tudománymetriával való szorosabb kapcsolat kialakítására, az élet- és természettudós kollégák azon kezdenek el tanakodni, miként lehetne a pusztá számolgotástól eltávolítva az érdemi – azaz a minőséget szem elől nem tévesztő, tartalmi – értékelés irányába tolni a tudományos teljesítmények megítélésének szekerét. Ez igazi újdonság, a korábbiakban nemigen mutatkoztak jelei annak, hogy a tudománymetria mindenhatóságával szemben kételyek ébredtek volna, hacsak magánbeszélgetésekben nem. Kezdő intézeti kutatóként tanúja lehettem annak, hogy az Akadémia az idő szerinti főtítkára arról gyözködte a Történettudományi Intézet vezetőit és munkatársait: csak az az igazi tudomány, amit mérni lehet. Messzire kerültünk már ettől a felfogástól, ám az áttörés, nem akarok hamis illúziókat kelteni vagy táplálni, beláthatatlan távolságban van még.

Annak érdekében, hogy ne ezzel a komor képpel fejezzem be írásomat, íme, egy anekdotikus példázat a történettudomány és a „szakterületi folyóiratrangsor” kapcsolatáról,

különös tekintettel a nemzetközi láthatóság gyakran emlegetett kérdésére. A történetből kiderül majd, a helyzet talán mégsem teljesen reménytelen.

2021 nyarának emlékezetes epizódja volt történészkörökben, amikor egy, amúgy alapvetően politikai jellegű lap a maga interneten elérhető felületén hosszú interjút jelentetett meg egy tudománymetriát is művelő (tudománymetrikus?) kutatóval, aki megosztotta az olvasókkal tapasztalatait számos „társadalom- és humántudományos intézet” kutatóinak publikációs szokásait görcső alá vevő vizsgálatának eredményeiről. Az interjú hangvétele 2018 nyarat idézte agresszivitásával, annál is inkább, mert amikor valami nagyon elmarasztalónak szánt dolog került szóba, valahogy mindig a korábban az Akadémia zászlaja alatt hajózó Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete jutott a nyilatkozó eszébe. Történt mindez éppen akkortájt, amikor a kutatóhálózat új gazdája intézetei költségvetésének meghatározásával foglalatostkodott; vannak ilyen véletlenek a világban, hozzá kell szokni. Az interjúból kibontakozó kép meglehetősen lesújtó volt: a kollégák – köztük én is – szinte soha nem publikálnak a nemzetközi láthatóságot és azzal együtt a minőséget kizárólagosan garantálni képes, magas presztízsűnek gondolt Q-akárhányas nyugati folyóiratokban, nyilvánvaló tehát, hogy ingyenélőkkel állunk szemben, akik között szét kellene csapni, s nem közpénzzel etetni őket. Hasonló, azaz Q-akárhányas közép-európai folyóiratokban még csak-csak megjelennek írásaik – nekem is –, de az figyelmen kívül hagyható, hiszen ott magától értetődően érvényesülnek bizonyos „regionális informalitások”, bármit is jelentsen az (gondolom, valami visszaélésszerű dolgot kellene érteni alatta, mégpedig a csúnyábbik fajtából). A minden alapot nélkülöző gyanúsítás éppúgy sértette az érintett magyar történészeket, mint a közép-európai folyóiratok szerkesztőseit, ez a szempont azonban, úgy tűnik, elhanyagolható volt az interjú fő üzenetéhez képest, egyébként is, a tények tolakodó közelsége csak zavarta volna a tisztánlátást, ahogy az intézetem egykori kiválóságának tulajdonított *bon mot* tartja.

Ez történt tehát 2021 nyarán, majd néhány hónap múlva, 2022 tavaszán, nyilvánosságra került, hogy a lesajnálts és porig alázott Történettudományi Intézetből egyszerre két kutató is elnyerte – egymástól függetlenül – a *European Research Council* (ERC) *Consolidator Grant*-jét. (Rajtuk kívül egyetlen magyar pályázó nyert az évben ebben a kategóriában, a szegedi egyetem kémikusa.) Ugyanazon évben, ugyanazon magyarországi intézetből, ráadásul a történettudomány területén egyszerre két nyertes pályázó: aki látott már életében kimutatást az ERC-grantok szokásos regionális és tudományterületi megosztásáról, vélhetően értékelni tudja a jelenséget. Kell-e mondanom, hogy a Történettudományi Intézet mindkét szóban forgó munkatársát a nemzetközileg láthatatlan, semmiféle értékelhető tudományos teljesítményt fel nem mutató kutatók közé sorolta a fentiekben felidézett interjúban nyilatkozó tudománymetrikus úgynevezett kutatása? Ilyen véletlenek is vannak, bizonyára nagyot tévedett az ERC. Vagy az is lehet – s magam inkább erre gyanakodnék –, hogy a kutatói munka „szakterületi folyóiratlistá”-ra alapozott értékelése történettudomány esetében teljesen alkalmatlan a valóságos teljesítmény megítélésére, s éppen nemzetközi szintéren a leginkább az. Használata tönkreteszi a bölcsészettudományokat, arra viszont kiválóan alkalmas, hogy kényelmessé tegye a tudományon élőködő bürokraták életét.

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)